

משביח נכסי חבירו ומבריח ארי

תנו: (גיטין דף ל"ז ע"ב) — "עבד שנשבה ופדאוהו, אם לשם עבד ישתעבד, אם לשם בן חורין לא ישתעבד. רשב"ג אומר בין כך ובין כך ישתעבד".

וגרסינו עלה בגמרא: "במאי עסקינן? אילמא לפני יאוש לשם בן חורין אמאי לא ישתעבד? אלא לאחר יאוש, לשום עבד אמאי ישתעבד?"

אמר אביי: לעולם לפני יאוש ולשום עבד ישתעבד לרבו ראשון, לשום בן חורין לא ישתעבד לא לרבו ראשון ולא לרבו שני... לרבו ראשון לא, דילמא ממנעי ולא פרקיה. רבא אמר: לעולם לאחר יאוש, לשום עבד ישתעבד לרבו שני... רשב"ג אומר בין כך ובין כך ישתעבד — כדחזקיה, דאמר חזקיה, מפני מה אמרו בין כך ובין כך ישתעבד, שלא יהא כל אחד ואחד הולך ומפיל עצמו לגייסות ומפקיע עצמו מיד רבו. ע"כ.

ובתוספתא איתא: "עבד שנשבה ופדאוהו, לשם עבד ישתעבד ורבו נותן דמיו, לשם בן חורין לא ישתעבד. רשב"ג אומר: בין כך ובין כך ישתעבד ורבו נותן דמיו". ע"כ.

ומבואר בהדיא מהתוספתא דתמיד היכא דמשתעבד, רבו נותן דמיו בין לרשב"ג ובין לתנא קמא.

ובפשטות נראה דהאי תוספתא מוקמא בלפני יאוש וליכא לאוקמא בלאחר יאוש, משום דשם אמרו: "לשם עבד ישתעבד ורבו נותן דמיו", ואי תוקמא בלאחר יאוש, מדוע יתן רבו דמיו כל עוד דמשתעבד לשני? אלא ודאי דמוקמא בלפני יאוש. ועיין בלחם משנה.

וברמב"ם בפרק ח' מהלכות עבדים הלכה ט"ו פסק וזו לשונו: "עבד שנשבה, אם נתייאש ממנו רבו ראשון, כל הפודה אותו לשם עבד ישתעבד בו והרי הוא שלו. ואם פדהו לשם בן חורין, הרי זה בן חורין. ואם לא נתייאש ממנו רבו ראשון, כל הפודה אותו לשם עבד נוטל פדיונו מרבו וחוזר לרבו. ואם פדהו לשם בן חורין, חוזר לרבו הראשון בלא כלום". עכ"ל.

ובהשגות הראב"ד כתב וז"ל: "א"א, זהו כרשב"ג וכאביי". עכ"ל.

והנה הרמב"ם אינו מובן, דהא מריש דבריו משמע דפסק כרבא וכתנא קמא, ולכן כתב: "עבד שנשבה, אם נתייאש ממנו רבו ראשון, כל הפודה אותו לשם עבד ישתעבד בו והרי הוא שלו". ומסוף דבריו משמע דכוונתו לפסוק כרשב"ג וכאביי,

ולפיכך כתב: "ואם לא נתייאש ממנו רבו ראשון, הפודה אותו לשם עבד נוטל פדיונו מרבו וחוזר לרבו. ואם פדהו לשם בן חורין חוזר לרבו הראשון בלא כלום". וכמו כן, תראב"ד סתם ולא פירש דבריו, דהא בכותבו: "זהו כרשב"ג וכאביי", לא ביאר אם זוהי דעתו דידיה, אך הרמב"ם גופיה לא פסק כך, או שמא התכוון תראב"ד לומר דזוהי דעת הרמב"ם גופיה.

ובכסף משנה ביאר דהרמב"ם פסק כרבא וכחכמים, ולכן פסק בריש דבריו: "אם נתייאש ממנו רבו ראשון, כל הפודה אותו לשם עבד ישתעבד בו והרי הוא שלד". ולזה צריך לומר, דרבא יסבור דבלפני יאוש בין כך ובין כך ישתעבד לרבו ראשון ואפילו אליבא דתנא קמא, דהא לרבא ליכא הגזירה דאביי ולא חיישינן לדילמא שמנעיה ולא פרקיה. ולכן בסוף דבריו פסק: "ואם לא נתייאש ממנו רבו ראשון, הפודה אותו לשם עבד נוטל פדיונו מרבו וחוזר לרבו, ואם פדהו לשם בן חורין חוזר לרבו הראשון בלא כלום". ולזה השיג עליו תראב"ד: "זהו כרשב"ג וכאביי" — כלומר: לא היה לרמב"ם לפסוק כתנא קמא אליבא דרבא, אלא כרשב"ג וכאביי.

אכן, בלחם משנה השיגו וכתב דאי אפשר לומר כן. דאם כן, היה לתראב"ד לכתוב: "זה אינו אלא כרשב"ג וכאביי" אלא משמע דזוהי כוונת הרמב"ם גופיה. לפיכך ביאר דהרמב"ם ודאי פסק כרשב"ג וכאביי, ולכן כתב בסוף דבריו: "ואם לא נתייאש ממנו רבו ראשון, הפודה אותו לשם עבד נוטל פדיונו מרבו וחוזר לרבו. ואם פדהו לשם בן חורין חוזר לרבו הראשון בלא כלום".

והא דכתב בריש דבריו: "עבד שנשבת, אם נתייאש ממנו רבו ראשון, כל הפודה אותו לשם עבד ישתעבד בו והרי הוא שלו" — יש לומר דבזה אביי מודה לרבא דהדין עמו בלאחר יאוש. ולזאת השיגו תראב"ד: "זהו כרשב"ג וכאביי", כלומר דאוי אמנם לפסוק כרשב"ג, ברם, היה לו לרמב"ם לפסוק כרשב"ג ורבא ולא כרשב"ג וכאביי, דהא קיימא לן — אביי ורבא הילכתא כרבא חוץ מי"על קג"ם.

ובדעת הרמב"ם יש לומר דאף על גב דקיימא לן אביי ורבא הילכתא כרבא, יש לפסוק כאביי משום דכך משמע מהתוספתא דמוקמא בלפני יאוש. וכמו שכתבנו. אלא, דאליבא דאמת, דהשגת תראב"ד אליבא דהלחם משנה לא קשיא ולא מידי. דזא אית במתירש"א בסנהדרין דכלל זה קיים רק היכא דחלוקים הם בדין עצמם, אך אם חלוקים הם בדין אחרים ליכא הא כללא. והא הכא, חלוקים הם בדין דרשב"ג ותנא קמא. ודו"ק.

וחיינו לאבן האול בפרק ח' מהלכות עבדים הלכה ט"ו דביאר שהרמב"ם פסק בלאחר יאוש כתנא קמא ורבא, ובלפני יאוש פסק כרשב"ג וכאביי. ואם תיקשה לך דהא גרסינן בגמרא דף ל"ח ע"א: "אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן, כל מקום ששנת רשב"ג במשנתנו הלכה כמותו", י"ל דאיתא ביד מלאכי סימן ט"ו

דכלל זה שייך רק היכא דמסתברא כוותיה, והכא נקט הרמב"ם לפי שורת הדין. דהא בלפני יאוש, תנא קמא אליבא דאביי נקט לפנים משורת הדין ולא לפי שורת הדין. דהא גזר אביי — "דילמא ממנעי ולא פרקיה", ולכן, לא פסק הרמב"ם כוותיה אלא כרשב"ג אליבא דאביי דנקט בהא לפי שורת הדין. אולם, בלאחר יאוש לא מסתברא לרמב"ם לפסוק כרשב"ג, דהא בלאחר יאוש לא נקט רשב"ג לפי שורת הדין, אלא לפנים משורת הדין דהא גזר הגזירה דחזקיה, ולפיכך פסק הרמב"ם בהא כתנא קמא וכרבא, דנקט בהא לפי שורת הדין. והשתא אתי שפיר, ולהאמור בגמרא נחא, דהא כלל זה דרבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן איתא רק היכא דמסתברא כוותיה, והכא מסתברא לרמב"ם כוותיה.

ולזאת השיגו הראב"ד דלא היה לו לפסוק בחדא כרשב"ג ובחדא כתנא קמא, אלא היה לו לפסוק הכל כרשב"ג וכאביי, דהא כל מקום ששנה רשב"ג במשנתנו — הלכה כמותו, ואם פסקינן כרשב"ג, בהכרח פסקינן גם כאביי (עיין ברשב"א), אבל לפי האמור בשם הירד מלאכי אתי שפיר.

ועיין עוד במה שכתב הגר"א בשו"ע יורה דיעה סימן רס"ג סע' ס"ז, ועוד עיין במה שתירץ בזה המרכבת משנה, וכן עיין במה שכתב הגרש ירחים בזה. והנלע"ד הוא דבעבד שגשבה ונפדה לפני יאוש וחוזר לרבו הראשון, יש לומר דאע"פ דהווי * "מבריה ארי" ופטור — מ"מ, הכא חייב לשלם משום דהווי בר חיוקא. (עיין תוספות, בבא קמא ג"ח).

ודין המשביח נכסי חברו, כגון שירד לשדהו וכו' — לא תלוי כלל בדין מבריה ארי, וחייב לשלם לו שבח הממון. ובנדרים (ל"ד) מבואר דמודר הנאה מחבירו מחזור לו אבידתו משום דמידעם דנפשיה קא מהדר ליה, ועיין בר"ן שם. וביאור הדברים הוא ד"מבריה ארי" לא הוסיף לחבירו בממונו כלום ולא שייך בזה הדין דקא משתרשי ליה, דהיינו שנתרבה ממונו על ידו. אלא, דמכל מקום מהנהו על ידי שמצילו מן ההפסד — וזהו חיוב "נהנה".

והדבר תלוי, דכל דלא הווי בר חיוקא או שיכול לטעון הייתי מפיסו וכדומה — פטור מלשלם. ולפי זה נראה, דדעת הרמב"ם היא דדין זה חל רק היכא שעושה הפעולה עבור חברו ממש, אבל כל שפדה לשם בן חורין, היינו שפדה לשם מצוות פדיון שבויים, שוב אין לתבוע ממנו דלא מיקרי שעשה הפעולה עבורו. ועיין בנדרים ל"ח בהא דזן את אשתו ואת בניו משום דמצווה קא עביד ואיהו ממילא מיתהני. ועיי"ש. והגדר הוא: דכל העושה פעולה מטעמא אחריתא ולא עבור חברו ממש אין

* דהא הציל הפודה את העבד — נכסו של האדון — מידי השובים, ודומה למי שהבריח ארי מנכסי חברו.

לחייב חבירו כלל מגדרי "מהנה חבירו" ו"מבריה ארי". מה שאין כן באופן שהשביח נכסי חבירו בפועל דהתם החיוב הוא משום דמשתרשי ליה, דהיינו שנתרבה לו ממון על ידו — דבזה לא איכפת לן כלל כוונתו בשעה שהוציא הממון, דעל כל פנים, ממון חבירו הושבח ויש לו זכות ממון עליו. ומבואר בהדיא מהסוגיא דחולין קל"א דאף דמזיק מתנות כהונה פטור משום דהווי ממון שאין לו תובעין, מ"מ היכא דמשתרשי ליה חייב לשלם.

והשתא י"ל דהרמב"ם מדבר בלאחר יאוש כרבא, ובלאחר יאוש יצא מרשות האדון והותר בזכייה לכולי עלמא, ולרשב"ג דחוזר, הוא רק משום התקנה דחוקיה. ויש לחקור אם גדר תקנת חוקיה הוא דאינו יוצא מרבו ראשון כל זמן שבין, או שמא גדר התקנה הוא דבזמן השבי לא חלה התקנה כלל ורק בשעת הפדיה חלה התקנה דחוקיה ואמרינן דלא יצא לחירות.

והנראה לי הוא דהרמב"ם סבור דרק לאחר הפדיה חלה תקנת חוקיה. ולפיכך, אליבא דרשב"ג, הואיל וע"י הפדיה הוא חוזר לעבדותו לרבו הראשון — א"כ הושבח ממנו. ולכן, הכא, לא איכפת לן כלל מה כוונת הפודה, ואפילו פדאהו לשם מצוות פדיון שבוים, מ"מ מתחייב רבו ממון משום דהושבח ממנו ע"י הפודה.

ברם, הרמב"ם פסק בזה כתנא קמא בלאחר יאוש, ולפיכך אין כאן "השבחת ממון". ובלפני יאוש ליכא הגדר דהושבח ממנו דהא כל היכא דלא נתייאש לא מוסקע העבד מבעלות רבו, ורק איכא לחייבו מדין "מהנה", ועל כן, אם פדהו לשם בן חורין — אין לו דמים, דהא בדין "מהנה" איכפת לן מה כוונתו בשעת מעשה. ואתי שפיר.